

Beleving door verbeelding

Een onderzoek naar de mogelijkheden om met culturele activiteiten de beleving van erfgoed te versterken

april 2013 - J.W.K. Bams, A.M. van Essen, J.P. de Wit
©Tympan Instituut

Samenvatting

De provincie Zuid-Holland en Erfgoedhuis Zuid-Holland maken zich sterk voor de bescherming, beleving en benutting van cultureel erfgoed in de provincie. De provincie Zuid-Holland heeft het Tympaan Instituut gevraagd een verkenning uit te voeren naar kansen en mogelijkheden om de beleving van erfgoed door middel van kunst en cultuur te vergroten en daarmee nieuwe doelgroepen te interesseren voor erfgoed. Hierbij moet worden gedacht aan culturele activiteiten, zoals muziekkuitvoeringen, toneelvoorstellingen, kooroptredens, exposities, creatieve workshops en dergelijke. Voor de verkenning is literatuur bestudeerd en zijn medewerkers uit de erfgoed- en/of cultuursector geïnterviewd.

Volgens gegevens van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) heeft de helft van de Nederlanders van 6 jaar en ouder op een of andere manier interesse voor erfgoed. De belangrijkste publieksgroepen zijn ouderen en gezinnen met kinderen. Jongeren en jongvolwassenen bezoeken het minst vaak erfgoed. Met het ouder worden groeit bij veel mensen de belangstelling voor het verleden en dus ook voor erfgoed. Onbekend maakt echter onbemind. Door culturele activiteiten kunnen doelgroepen worden bereikt die anders niet zo snel erfgoed zouden bezoeken. Dit vraagt wel om maatwerk. Wanneer je bijvoorbeeld kunstminnende hoogopgeleiden wilt interesseren, moet kunst een integrale inbreng hebben en geen 'kunstje' zijn. Het bereiken van jongeren vraagt juist om een laagdrempeliger aanpak, waarbij bijvoorbeeld popmuziek of dans centraal staan.

In hoeverre culturele activiteiten bijdragen aan meer kennis van erfgoed is onduidelijk. Idealiter hebben activiteiten een duidelijke relatie met het erfgoed en wekken ze nieuwsgierigheid naar de achtergrond van het erfgoed op. Volgens respondenten is het echter al winst als mensen een fijne tijd hebben gehad en met plezier terugdenken aan het erfgoed dat ze hebben bezocht. De ervaring is dat mensen sneller worden geraakt door de historische omgeving als ze zelf hebben meegedaan aan een optreden of op een andere manier actief betrokken waren. Dit geldt voor zowel professionele als amateurkunstenaars. Uiteindelijk is de kwaliteit van de uitvoering cruciaal voor het succes van een activiteit. Verder wordt het effect groter naarmate cultuur meer structureel en programmatisch wordt verbonden aan de erfgoedlocatie.

Culturele activiteiten dragen niet alleen bij aan meer beleving van erfgoed, maar ook aan een betere benutting van het erfgoed. Dit geldt vooral voor monumenten die geen functie meer hebben of voor monumenten(eigenaren) die behoefte hebben aan extra inkomsten en/of extra publieksbereik om hun bestaan op lange termijn zeker te kunnen stellen. Het is moeilijk aan te geven in welke mate kunst en cultuur kunnen bijgedragen aan de exploitatie, maar het is wel duidelijk dat voor een substantiële bijdrage er regelmatig en in een behoorlijke omvang culturele activiteiten moeten plaatsvinden.

Of een erfgoedobject geschikt is voor culturele activiteiten hangt vooral af van de akoestiek, de mate van comfort, bereikbaarheid en parkeergelegenheid. Cultuurhistorici, monumenteneigenaren en traditionele erfgoedliefhebbers staan soms wantrouwig tegenover moderne en populaire kunst in erfgoed. Om aan hun bezwaar tegemoet te komen wordt geadviseerd activiteiten te organiseren die passen bij de locatie en dat in een beperkte periode van het jaar te doen.

Voor de organisatie van culturele activiteiten in erfgoed wordt onder andere geadviseerd te investeren in al lopende initiatieven en niet teveel in kwantiteit te denken. Het aantal mensen dat via culturele activiteiten verleid kan worden erfgoed te bezoeken is beperkt. Bij de communicatie gaat het er vooral om het verplaatsen in de doelgroep die je voor ogen hebt en na te gaan waar deze zijn/haar informatie vandaan haalt. Over de rol van social media op de beleving van

erfgoed is nog weinig bekend. Er zijn kansen voor social media bij het versterken van contacten tussen de erfgoed- en de kunstensector.

	blz
1	Inleiding 1
1.1	Aanleiding 1
1.2	Vraagstelling 2
1.3	Aanpak 2
2	Belangstelling van het publiek 3
2.1	Bezoekers van erfgoed en culturele activiteiten 3
2.2	Trends in de belangstelling voor erfgoed 3
2.3	Belangstelling voor andere vormen van cultuur 4
3	Ervaringen met cultuur en erfgoed 6
3.1	Inleiding 6
3.2	Verschillen tussen publieksgroepen 6
3.3	Betekenis van culturele activiteiten voor erfgoed 7
3.4	Mogelijkheden en beperkingen 10
4	Bereik, benutting en exploitatie 16
4.1	Potentieel extra publieksbereik 16
4.2	Potentiële ruimtebenutting 16
4.3	Potentiële extra inkomsten 17
5	Conclusies en aanbevelingen 19
5.1	Conclusies 19
5.2	Aanbevelingen 21

Literatuur

Bijlagen

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

Beleving van erfgoed

Zuid-Holland is rijk aan erfgoed: er zijn ruim 9.000 rijksmonumenten en bijna 8.000 gemeentelijke monumenten. Verder zijn er 51 beschermde stads- en dorpsgezichten en 228 werkende molens. Het erfgoed draagt in belangrijke mate bij aan de aantrekkelijkheid van de provincie. Vandaar dat de provincie Zuid-Holland en Erfgoedhuis Zuid-Holland er veel aan gelegen is dit erfgoed te behouden, te beleven en te benutten. Behoud alleen is dus niet voldoende, het erfgoed moet ook waargenomen en beleefd kunnen worden, niet alleen van buiten, maar ook van binnen. De nog steeds toenemende bezoekerscijfers op de Nationale Monumentendag - met een record van 950.000 voor 2011 - tonen aan dat er veel belangstelling is voor erfgoed. Beleefbaarheid van het erfgoed draagt bij aan een prettiger leefomgeving.

Er zijn veel manieren erfgoed beleefbaar te maken. Uiteraard zijn er de traditionele manieren van informatieoverdracht, zoals rondleidingen, informatieborden, bewegwijzering en dergelijke. Informatieoverdracht gebeurt in toenemende mate via moderne digitale technologie, zoals apps, gps en YouTube.

Cultuur en erfgoed

Een andere manier om erfgoed beleefbaar te maken is het organiseren van activiteiten, bijvoorbeeld culturele activiteiten, zoals muziekkuitvoeringen, toneelvoorstellingen, kooptredens, exposities, creatieve workshops en dergelijke. Voorbeelden daarvan zijn de zondagochtendconcerten op Hofwijck in Voorburg, Korenfestival in de Nieuwe Kerk van Delft, exposities in de tuin van het stadsklooster in Den Haag, Lakenfeesten met toneeluitvoeringen in de Pieterskerk in Leiden, maar ook popconcerten in de Maassilo in Rotterdam.

De combinatie van cultuur en erfgoed ligt om meerdere redenen voor de hand: erfgoed is natuurlijk zelf onderdeel van cultuur als uiting van menselijke creativiteit, maar veel erfgoed zoals kerken, kastelen, buitenplaatsen en herenhuizen hebben van oudsher een culturele functie gehad. Daarnaast gedijt cultuur in een bijzondere ambiance, waar erfgoed in kan voorzien. Tenslotte trekt cultuur mensen die een potentiële interesse hebben in erfgoed en kan daardoor de kennis en beleving van erfgoed versterkt worden.

Hoewel erfgoed en cultuur elkaar wederzijds kunnen versterken en er al veel gebeurt op dat terrein, is het de vraag of alle kansen wel benut worden. Als men een concert of optreden in een kerk bezoekt, wordt doorgaans weinig aandacht gegeven aan de historische ambiance. Nogal wat erfgoed wordt niet gevonden door culturele organisaties die het zouden kunnen benutten. De vraag is dus in hoeverre cultuur en erfgoed elkaar weten te vinden. Volgens recent onderzoek van Motivaction (2010), zijn de doelgroepen voor erfgoed en cultuur niet dezelfde.

Er is een glijdende schaal waarneembaar van activiteiten die erfgoed meer beleefbaar moeten maken tot een complete herbestemming. In dit onderzoek gaat het niet om herbestemmen van erfgoed tot een cultureel podium, maar om de veronderstelling dat cultuur en erfgoed elkaar wederzijds kunnen versterken.

Provincie Zuid-Holland en Erfgoedhuis Zuid-Holland zijn geïnteresseerd in een verkenning van kansen en mogelijkheden om de beleving van erfgoed door middel van kunst en cultuur te vergroten en daarmee nieuwe doelgroepen te interesseren voor erfgoed. Zij hebben het Tympaan

Instituut gevraagd deze verkenning uit te voeren. Daarnaast heeft Erfgoedhuis Zuid-Holland samen met de Stichting Educatieve Orkest Projecten een voorstel ontwikkeld om te komen tot een Zuid-Hollands Erfgoedimpresariaat: een contactpunt waar erfgoedorganisaties in contact kunnen komen met cultuurorganisaties, zoals koren en orkesten.

1.2 Vraagstelling

De vraagstelling van het onderzoek is: 'Op welke wijze kan kunst en cultuur de beleving van en belangstelling voor erfgoed vergroten?'. Deze vraag is uitgesplitst in de volgende deelvragen:

- 1 Welke doelgroepen in de samenleving zijn tot nu toe weinig geïnteresseerd in erfgoed?
- 2 Welke culturele belangstellingen hebben deze groepen?
- 3 Welke culturele activiteiten passen bij welk soort erfgoed (religieus, agrarisch, industrieel et cetera)?
- 4 Wat zijn de ervaringen tot nu toe met culturele activiteiten in en om erfgoed?
- 5 Hoe kunnen culturele activiteiten nog beter benut worden om de belangstelling voor erfgoed te vergroten?
- 6 Hoeveel extra bezoekers (kunnen) worden aangetrokken door culturele activiteiten?
- 7 Hoeveel erfgoedcapaciteit kan worden benut voor culturele activiteiten?
- 8 Wat dragen culturele activiteiten bij aan de exploitatie van erfgoed?
- 9 In hoeverre kunnen nieuwe/sociale media de beleving van erfgoed versterken?

1.3 Aanpak

Om deze vragen te beantwoorden zijn de volgende activiteiten uitgevoerd:

- Voor de eerste drie deelvragen is literatuuronderzoek uitgevoerd.
- Om de overige deelvragen te beantwoorden zijn interviews afgenomen met de volgende partijen:
 - Erfgoedorganisaties, zoals musea, monumentencommissies en -eigenaren. Er is naar gestreefd een zekere spreiding te bereiken, naar zowel type erfgoed als ligging in en buiten de provincie.
 - Culturele organisaties, zoals amateurkunstverenigingen, koren, orkesten en centra voor kunst en cultuur.
 - Vertegenwoordigers van ondersteuningsorganisaties: Erfgoedhuis Zuid-Holland, Kunstgebouw, Stichting Educatieve Orkest Projecten, Jeugdtheaterhuis en Popunie.
 - Het VSBfonds: een fonds dat onder andere erfgoedprojecten subsidieert.
- Voor de deelvragen 5 tot en met 7 is een globale indicatie gemaakt, gebaseerd op de gegevens uit het literatuuronderzoek en de interviews.
- Ten slotte is dit rapport opgesteld met de resultaten van het onderzoek.

2 Belangstelling van het publiek

2.1 Bezoekers van erfgoed en culturele activiteiten

Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) heeft bekeken op welke wijzen de interesse voor erfgoed onder de Nederlandse bevolking tot uiting komt. Op basis van de bevindingen worden negen profielen onderscheiden. Uit deze profielen blijkt dat bijna de helft van de Nederlanders van 6 jaar en ouder op een of andere manier interesse heeft voor erfgoed. Het profiel 'Cultuuruitje met het gezin' is de grootste groep. In Zuid-Holland behoren ongeveer 519.000 mensen tot dit profiel. Op de tweede plaats, wat betreft aantal, staan de dagjesmensen. Verder blijkt onder andere dat er groepen zijn die vooral musea bezoeken en bijna nooit monumenten en andersom. Daarnaast is er een groep die geïnteresseerd is in erfgoed, maar er nauwelijks bezoek aan brengt. De verschillende typen geïnteresseerden in erfgoed worden hieronder weergegeven.

Typologie van erfgoedgebruikers in negen profielen met geraamd aantal Zuid-Hollanders van 6 jaar en ouder dat tot deze profielen behoort

- Allrounders. Groep die allerlei soorten erfgoedactiviteiten, passief en actief, combineert (132.000).
- Kunstminnaars. Groep die met name (kunst)musea bezoekt (252.000).
- Verenigingsleden. Leden van historische verenigingen en vrienden/vrijwilligers van musea (18.000).
- Snuffelaars: mensen die kennis nemen van erfgoed, maar er geen bezoek aan brengen (295.000).
- Cultuuruitje met het gezin. Ouders met kinderen die met name musea bezoeken, maar ook monumenten (519.000).
- Dagjesmensen: mensen die af en toe een monument bezoeken en over het verleden lezen, maar bijna nooit een museum bezoeken (369.000).
- Lezers. Mensen die met name over het verleden lezen en nauwelijks een bezoek brengen aan erfgoed (267.000).
- Non-actieven. Mensen die aangeven geen interesse in erfgoed te hebben (982.000). (SCP 2007)

2.2 Trends in de belangstelling voor erfgoed

Erfgoed is populairder bij 50-plussers dan bij jongeren. Door de vergrijzing en het feit dat ouderen langer een actieve levensstijl kunnen hebben, zal naar verwachting de belangstelling voor erfgoed toenemen. Ook het feit dat steeds meer mensen hoger opgeleid zijn zorgt voor een grotere belangstelling voor erfgoed (SCP 2007).

Naast demografische trends zijn er sociaal-culturele trends die invloed hebben op de belangstelling voor het bezoeken van erfgoed.

- Individualisering. Hoewel gezinnen af en toe een monument of museum bezoeken in het 'kader van een dagje uit' zijn alleenwonenden actievare (museum)bezoekers. Door de verdere individualisering zal hun aandeel toenemen.
- Internationalisering. Afstanden worden steeds sneller overbrugd en grenzen vervagen. Een tegenreactie is dat mensen juist meer behoefte hebben aan sterke begrenzing van hun lokale en nationale identiteit. Hierdoor neemt de belangstelling voor nationaal erfgoed toe.

- Intensivering. Mensen hechten steeds meer waarde aan 'beleving'. Het is niet systematisch onderzocht of het toevoegen van 'beleving' leidt tot hogere bezoekersaantallen. Mensen die geen initiële belangstelling hebben voor erfgoed zijn wel geïnteresseerd in recreatief bezoek. Door een meer op beleving gericht aanbod worden zij wellicht verleid een bezoek te brengen aan erfgoed (SCP 2007).

2.3 Belangstelling voor andere vormen van cultuur

Erfgoedbezoekers met een bovenmatige belangstelling voor erfgoed (met name allrounders en kunstminnaars) zijn ook bovengemiddeld belangstellend voor andere vormen van cultuur (tabel 1). De groepen hebben allemaal meer belangstelling voor populaire cultuur dan voor traditionele podiumkunsten. Opvallend is dat van de mensen die aangeven geen interesse in erfgoed te hebben 50% belangstelling heeft voor minstens een populaire kunstvorm. Van de mensen die wel interesse hebben in erfgoed, maar er geen bezoek aan brengen (snuffelaars) heeft 26% interesse in minstens een traditionele podiumkunst en 84% in minstens een populaire kunstvorm.

Tabel 1 Belangstelling van erfgoedgebruikers voor traditionele podiumkunsten en populaire kunstvormen, in percentages

	traditionele podiumkunsten				populaire kunstvormen			
	toneel	klassieke muziek	ballet	minstens een vorm van traditionele podiumkunst	populaire muziek	cabaret	cinema	minstens een populaire kunstvorm
allrounders	33	32	12	51	55	24	78	86
kunstminnaars	30	27	11	47	51	29	83	91
verenigingsleden	26	39	11	51	33	26	53	68
verzamelaars	18	20	6	32	31	16	57	67
snuffelaars	17	12	5	26	42	16	75	84
cultuuruitje gezin	19	19	6	34	36	17	69	78
dagjesmensen	11	8	3	19	31	12	54	65
lezers	7	5	2	12	24	9	46	54
non-actieven	5	4	1	9	20	6	42	50
bevolking	14	14	5	25	32	14	57	67

bron: SCP 2007, op basis van Aanvullend voorzieningengebruikonderzoek (AVO) 2003

Motivaties en drijfveren

Motivaction (2010) heeft aan de hand van hun eigen [Mentality-milieus](#) uitgezocht welke drijfveren verschillende cultuurbezoekers hebben. Zij onderscheiden drie groepen rond kunst en cultuur:

- Intrinsiek gemotiveerde kunst- en culturomnivoren. Deze groep heeft als motivatie inspiratie, persoonlijke ontwikkeling en verheffing. Dit zijn met name hoger opgeleide burgers.
- Cognitieve kunst- en cultuurhistorieliefhebbers. De motivatie van deze groep is nostalgie en traditie. Ze zijn specifiek gericht op kunst uit het verleden. Ze bezoeken met name kleinschalige klassieke evenementen. Hier zitten naar verhouding veel ouderen onder.

- Laagdrempelige amusementsdeelnemers. Ze bezoeken kunst en cultuur met name als vermaak en samen iets ondernemen. Ze bezoeken met name grootschalige evenementen en shows (Motivaction 2010). Dit is de grootste doelgroep (44%) van de bevolking.

Over het algemeen neemt men deel aan culturele activiteiten omdat men het leuk vindt (gezelligheid en ontspanning), terwijl cultureel erfgoed wordt bezocht omdat het nuttig is (iets nieuws leren, kennis opdoen) (Motivaction 2010). Voor het verbreden van de belangstelling voor erfgoed door middel van cultuur zijn met name de eerste en de laatste groep interessant. De eerste groep is vooral geïnteresseerd in artistieke kwaliteit, de laatste doelgroep wil vooral laagdrempelig culturaanbod, bijvoorbeeld een optreden van een popgroep.

3 Ervaringen met cultuur en erfgoed

3.1 Inleiding

Eind 2012 en begin 2013 is met 24 personen gesproken van twintig verschillende organisaties in de kunst- en erfgoedsector (bijlage 1). Daarbij is gevraagd welke ervaringen men heeft met culturele activiteiten in erfgoed en welke mogelijkheden men ziet voor deze combinatie. In dit hoofdstuk worden de belangrijkste bevindingen uit de interviews weergegeven. Goede voorbeelden van cultuur in erfgoed worden geïllustreerd in kaders.

3.2 Verschillen tussen publieksgroepen

Volgens de respondenten uit de erfgoedwereld bestaat de publieksgroep voor monumenten (kastelen, forten, molens en dergelijke) vooral uit ouderen en gezinnen met kinderen. De belangstelling voor deze vormen van erfgoed hangt naar hun mening niet sterk samen met opleidingsniveau of geslacht. Bij culturele activiteiten is er onderscheid tussen hoog- en laagdrempelige vormen. Liefhebbers van schouwburg, klassieke muziek en artistieke popmuziek zijn gemiddeld wat hoger opgeleid en wat ouder. Bij laagdrempelige culturele activiteiten als koormuziek of musical is het publiek diverser wat betreft leeftijd, opleiding en geslacht. Jongeren en jongvolwassenen zeggen weinig met cultuur te hebben, maar zijn vaak wel cultureel actief met muziek, zingen, kleding, tekenen, fotograferen en dansen. In het geval van amateurkunst bestaat het publiek voor een groot deel uit vrienden en familie van de opvoerenden.

Een respondent geeft aan dat in de museumwereld lang sprake was van een gescheiden wereld tussen historie en schilderkunst. Interesse voor het verleden (vooral het nationaal verleden) werd als conservatief beschouwd, met name door hoger opgeleiden. Zij keerden zich tegen erfgoed en kunst uit het verleden en kozen voor moderne (abstracte) kunst. Historici bekommerden zich tegelijkertijd weinig om het tastbare en richtten zich vooral op geschreven tekst. Erfgoed en kunst bleven daardoor voor een lange tijd gescheiden interessevelden die elkaar nauwelijks zagen staan. Vanaf de jaren negentig werd erfgoed weer meer geaccepteerd in gezaghebbende (kunst)kringen. Het is aan buitenlandse historici te danken dat de Nederlandse geschiedenis weer op de kaart werd gezet. De acceptatie werd kracht bijgezet door de discussie over de Nederlandse identiteit die aan het eind van de twintigste eeuw opgang kwam. Daarnaast groeide het besef dat erfgoed permanente zorg behoeft en dat kunst onderdeel is van het historische verhaal. De uitspraak 'history without images is blind, art without history is deaf' van de Britse historicus Simon Schama is daarvoor tekenend.

De doelgroep, die voor de erfgoedwereld in het bijzonder aantrekkelijk is om op te focussen, zijn gezinnen met kinderen. Dit omdat ouderen over het algemeen aardig bereikt worden en jongeren juist lastig te bereiken zijn, zo is de ervaring van meerdere respondenten. Gezinnen met kinderen zijn blijkens het onderzoek van het SCP de grootste doelgroep voor de erfgoedsector: het cultuuruitje met het gezin (SCP 2007). Daar valt dus de meeste groei te bereiken. Een bijkomend voordeel is dat daarmee belangstelling voor later wordt gekweekt en tegelijk ook volwassenen worden getrokken. Het versterken van de belevingswaarde is met name voor kinderen en niet-intrinsiek gemotiveerde volwassenen belangrijk.

3.3 Betekenis van culturele activiteiten voor erfgoed

Doelen

Het organiseren van culturele activiteiten in erfgoed heeft drie doelen die deels samenvallen. Het eerste doel is om nieuw publiek te trekken en bestaand publiek te laten terugkomen. Dit is vooral het geval bij musea met cultuurhistorische objecten of bij musea waarbij het gebouw zelf de status van erfgoed heeft. In het Huygensmuseum Hofwijck in Voorburg wordt bijvoorbeeld met muziek en poëzie geprobeerd de aandacht voor Huygens en Hofwijck vast te houden. Muziek en poëzie hadden ook al een plaats in het oude Hofwijck aan het 'hof' van Constantijn Huygens. Andere voorbeelden zijn de Museumnachten, Bach in de Bajes en de 'Eetkamerconcerten' op Kasteel Duivenvoorde (zie kaders). Ook het Scheepvaartmuseum in Amsterdam en het Spoorwegmuseum in Utrecht zijn genoemd als voorbeelden waarbij inhoud en vermaak goed samengaan.

Museumnachten

Museumnachten zijn jaarlijks terugkerende evenementen in musea in diverse steden, waaronder Den Haag, Leiden, Delft en Rotterdam. Diverse musea in deze steden zijn dan geopend in de avond en vroege nacht en er worden dan speciale activiteiten georganiseerd, zoals optredens, muziekvoorstellingen et cetera. Deze activiteiten trekken mensen naar musea die daar normaliter niet komen.

Bach in de Bajes

Johann Sebastian Bach kwam als wanbetaler ooit in de gevangenis terecht en de bezoeker beleeft dat nog eens opnieuw in de gerenoveerde middeleeuwse gevangenis de Gevangenpoort in Den Haag. Ralph Rousseau, bespeler van een viola da gamba, vertelt het verhaal van Bach als bajesklant en hij laat de nodige Bachmuziek horen. Bach in de Bajes maakt deel uit van Festival Classique in de Haagse binnenstad waarbij kunst en erfgoed worden verbonden. Bij dit jaarlijkse festival kunnen muzikliefhebbers terecht bij vele concerten op talloze locaties. Het hoogtepunt is het Hofvijverconcert op een podium in de Hofvijver.

Eetkamerconcerten op Kasteel Duivenvoorde

Op Kasteel Duivenvoorde worden al meer dan dertig jaar concerten gehouden. Deze concerten hebben vaak een link met een tentoonstelling en na het concert wordt er een rondleiding aangeboden. Op deze manier ontstaat een duidelijke verbinding tussen activiteit en collectie.

In aansluiting op de tentoonstelling Duivenvoorde en Oranje wordt in 2013 een aantal bijzondere concerten georganiseerd onder de noemer 'Eetkamerconcerten'. Tijdens deze concerten wordt in de pauze een rondleiding gegeven door de tentoonstelling.

Ook andersoortige activiteiten dan culturele kunnen bijdragen aan de beleving en bewustwording van erfgoed. Een goed voorbeeld van een initiatief met een educatieve waarde, hoewel niet kunstzinnig georiënteerd, is GeoFort op een fort in de Nieuwe Hollandse Waterlinie (NHW). Via cartografie en navigatie maakt de bezoeker kennis met het fort. Ander voorbeeld is horeca: ook dat kan ook een belangrijke bijdrage leveren aan de beleving van erfgoed.

Het tweede doel van culturele activiteiten in erfgoed is het (beter) benutten van erfgoedobjecten. Hierbij is een glijdende schaal te zien van activiteiten die het erfgoed meer beleefbaar moeten maken van een complete herbestemming van erfgoed tot een cultureel podium. Bij herbestemming is het erfgoedobject, hoewel bepalend voor de sfeer, ondergeschikt aan de culturele activiteit. Paradiso in Amsterdam is een bekend voorbeeld van een kerk die getransformeerd is tot een concertpodium. Een actueel voorbeeld is de verbouwing van het voormalige gebouw van het Gemeentelijk Energiebedrijf in Dordrecht tot een regionaal 'huis voor de podiumkunsten' voor de Drechtsteden; het Energiehuis genaamd. Het Projectbureau van de NHW heeft veel ervaring met het beter beleefbaar maken van erfgoed (zie kader).

Nieuwe Hollandse Waterlinie

Voor het behoud van de forten als louter militair artefact is weinig (financieel) draagvlak in de samenleving. Vanaf het moment dat defensie de forten van de NHW ging verlaten, is daarom gezocht naar nieuw gebruik van de forten. Zo zijn forten ingericht als congrescentrum, onderkomen voor verenigingen en stichtingen of voor horeca. Het fort bij Asperen is gespecialiseerd in kunsttentoonstellingen. De presentatie van de kunst is hier gekoppeld aan de bijzondere ambiance van het erfgoedobject. Ook het fort Werk bij Maarsseveen is omgevormd tot 'cultuurfort'. Op verschillende andere forten worden in de zomermaanden kunstuitvoeringen gegeven. Een voorbeeld daarvan is de uitvoering van een opera op het Fort bij Rijnauwen door Holland Opera. Een ander voorbeeld is de jaarlijkse kunstmanifestatie KAAP op het fort Ruigenhoek.

Tot nu toe zijn de activiteiten vooral gericht op beeldende kunst en podiumkunst. Het Projectbureau NHW ziet kansen meer kunstuitingen te betrekken. Zo zijn er gesprekken met de Stichting Vrede van Utrecht, het filmfestival Utrecht en de organisatie van een dance-event.

Het derde doel van culturele activiteiten in erfgoed is om mensen in contact met kunst te brengen. Erfgoed is over het algemeen laagdrempeliger dan kunst waardoor makkelijke nieuwe doelgroepen kunnen worden bereikt. Zo verbindt het Zuiderzeemuseum in Enkhuizen de cultuurhistorische collectie met hedendaagse kunst, vormgeving en design. De bijzondere entourage van het fort zorgt ervoor dat ook niet-operaliefhebbers een operavoorstelling bezoeken. Deze combinatie is ook te vinden op de Open Monumentendag (zie kader).

Open Monumentendag

Open Monumentendag is een jaarlijks evenement in het tweede weekend van september, waarbij duizenden monumenten in Nederland gratis toegankelijk zijn voor publiek. Elk jaar is er een thema. De Open Monumentendag 2012 stond in het teken van 'Groen van Toen'. In 2013 is het thema Macht & Pracht. Tijdens de Open Monumentendag zijn er allerlei muziekoptredens, waardoor een nieuw publiek (vooral gezinnen) met klassieke muziek in aanraking komt die anders niet zo snel een concert zou bijwonen. De uitvoering van muziek in erfgoed zorgt vaak voor een grotere beleving bij het publiek dan in schouwburgen of moderne concertzalen.

Tijdens de Open Monumentendagen 2012 in Schiedam is in de leegstaande monumentale bioscoop Monopole een optreden rond Turkse tango's gehouden. Het optreden vond plaats in het kader van 400 jaar betrekkingen tussen Nederland en Turkije. Er was veel belangstelling: geschat wordt dat ruim honderd mensen de voor-

stellingen van de Turkse tango's (twee optredens) hebben bezocht. Het enthousiasme was groot: er werden veel complimenten vernomen. Het programma Turkse tango's was geïnspireerd op tangosalons in Turkije in de jaren '30 en had daarmee een directe link naar het leven in Turkije.

Korenfestival tijdens Open Monumentendag in Gouda

Het festival bestond uit optredens van koren uit de regio Midden-Holland in Goudse monumenten, zoals Agnietenkapel, Roodbol (steenhouwerij), Gouwekerk en museumkapel. De dag werd afgesloten met een compositieopdracht voor alle koren. Er is door Jetse Bremer voor iedere 'kooorsoort' een variatie geschreven op de melodie van het carillon van het stadhuis. Voor Gouwenaren is dit een heel bekende melodie, omdat die ieder kwartier door het carillon gespeeld wordt. De Goudse stadsdichteres Klara Smeets heeft een tekst voor het nummer gemaakt.

3.4 Mogelijkheden en beperkingen

Effecten van culturele activiteiten in erfgoed

Veel culturele activiteiten in erfgoed hebben een educatieve component. Via de activiteit wordt het verhaal van het erfgoed op een andere manier verteld. In andere gevallen wordt met kunst een verbinding gelegd met de huidige maatschappij, waardoor het erfgoed voor de bezoeker in een ander perspectief komt te staan. Doordat nauwelijks publieksonderzoek plaatsvindt is het echter onduidelijk in welke mate deze activiteiten bijdragen aan de vergroting van de interesse voor en waardering van erfgoed. Zeker over de effecten op de lange termijn is weinig te zeggen. Dat door culturele activiteiten nieuwe doelgroepen kennismaken met erfgoed wordt over het algemeen echter al als winst gezien. 'Het is al mooi dat ze op dat moment de moeite hebben genomen om te komen en ervan hebben genoten', aldus een respondent. Volgens een andere respondent is het vooral belangrijk dat er een persoonlijke band wordt opgebouwd met erfgoed. Dat kan door kennisoverdracht, maar beleving is wellicht doeltreffender. Dit neemt niet weg dat het goed is bezoekers op een laagdrempelige wijze wat achtergrondinformatie mee te geven. Een deel van deze bezoekers zal nieuwsgierig worden en nog eens terugkomen of er wat over willen lezen.

Over het effect van de culturele activiteiten op de artiesten zelf is meer bekend. De Popunie heeft de ervaring dat de interactie tussen muziek en erfgoed vooral plaatsvindt bij de muzikanten zelf. Soms krijgt dit een creatief vervolg. Zo schreef de stadsdichter van Gouda, bij een optreden van verschillende artiesten in de Jeruzalemkapel in Gouda, een gedicht over het singer/songwriterduo Roufaida & Pluck dat in 2011 de High School Music Competition van de Popunie won. Roufaida & Pluck zijn op hun beurt van plan van het gedicht een nieuwe song te maken. De muziekformatie The Yes Please (zie kader) schreef voor hun optreden in de Waalse kerk in Rotterdam een speciaal lied voor hun optreden.

Het Jeugdtheaterhuis wil in haar aanbod bewust de samenhang van actieve, receptieve en reflectieve cultuurparticipatie naar voren brengen. Dit streven komt bij optredens in erfgoed goed uit de verf. 'Bij een optreden in een monument raakten de dansers onder de indruk van de locatie en werden nieuwsgierig naar het verhaal achter het monument'.

In 2012 jaar heeft het Haags Historisch Museum samen met jongeren een rap en een videoclip gemaakt om de culturele diversiteit in Den Haag onder de aandacht te brengen. Daarbij zijn zij op zoek gegaan naar de essentie van hun Haagse en etnische roots. Door deze activiteit werd het de jongeren duidelijk dat geschiedenis zeker niet saai hoeft te zijn.

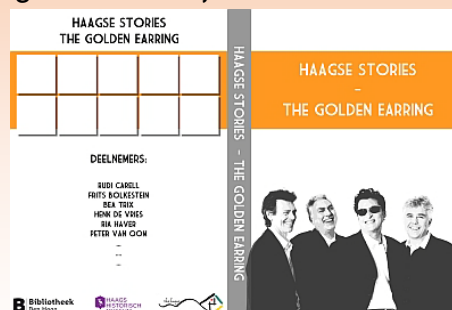
Ook in het project 'Haagse Stories' van de bibliotheek Den Haag (zie kader) is de ervaring dat actieve cultuurparticipatie een goede methode is om de interesse voor het verleden bij mensen aan te wakkeren.

Haagse Stories

'Haagse Stories' is een project waarin de beleving van geschiedenis centraal staat. Aan zogenaamde verhalentafels vertellen deelnemers hun ervaringen met een bepaalde persoon of een specifiek onderwerp. De deelnemers leggen hun persoonlijke beleving in een kort verhaal vast en illustreren dit met een keuze uit teksten, foto's, voorwerpen en documenten. In zeven bijeenkomsten wordt het geïllustreerde verhaal verwerkt tot een zogenaamde 'digitale'. Dit zijn artistieke en inhoudelijke korte filmpjes met gesproken en in beeldgebrachte verhalen, herinneringsplekken, voorwerpen en documenten. Bij het maken van de digitale is er begeleiding van bijvoorbeeld een schrijver, journalist of historicus. Verder ondersteunen vrijwilligers bij het maken van de filmpjes. De digitale dienen als illustratie bij tentoonstellingen, lezingen of collectieonderdelen van Haagse culturele instellingen en musea. Ze zijn ook te bekijken op de websites van de samenwerkingspartners. In totaal zijn zes digitale gemaakt, namelijk over:

- de Golden Earring (2011)
- winkelen in Den Haag (2011)
- de Haagse Huishoudschool (2011)
- Indisch Den Haag (2011)
- de Keizerstraat op Scheveningen (2012)
- Couperus in Den Haag (2012)

Haagse Stories maakt deel uit van het programma Historie in de Bibliotheek. In dit programma werkten bibliotheken, archieven en historische verenigingen samen om historische informatie beter toegankelijk te maken en meer mensen bewust te maken van hun historische omgeving. Het programma liep in de periode 2009-2012 en werd gefinancierd door de provincie Zuid-Holland.

Het organiseren van culturele activiteiten in of rond erfgoed hangt samen met een verschuiving in de erfgoedwereld van aanbod- naar vraaggericht werken. Erfgoedinstellingen willen naast conservatie van en educatie over erfgoed ook entertainment bieden. Het mag echter geen 'kunstje' worden, vindt een respondent. 'Kunstenaars zijn er niet om op afroep een evenement op te leuken'. 'Wil je echt kunst en erfgoed met elkaar in contact brengen dan moet kunst ook de ruimte krijgen om een integrale inbreng te hebben. Dat kan bijvoorbeeld betekenen dat andere aspecten dan het 'officiële' verhaal aan de orde kunnen komen. Zoals de herdenking van een moordpartij die de Nederlanders in de 17^e eeuw in Noorwegen hebben begaan. Dat is geen officieel erfgoed maar geeft wel een spannend verhaal. Kunst moet erfgoed uitdagen om de verbinding met de maatschappij te zoeken en niet alleen in de vitrine van het museum te blijven. Als dat lukt dan heeft kunst een waardevolle bijdrage aan erfgoed te bieden. Als het alleen gaat om opsmuk en vermaak niet'.

Iedere doelgroep vraagt om een andere aanpak. Zeker als geprobeerd wordt om hoogopgeleiden met interesse voor kunst te verleiden, moet ingezet worden op hoogwaardige activiteiten. Het bereiken van jongeren vraagt weer om een andere aanpak. De praktische kanten van erfgoed, zoals de restauratie van schilderijen of de beveiliging van kostbaarheden, boeit jongeren meer dan het cultuurhistorische verhaal, is de ervaring van een respondent. Bij het organiseren van activiteiten moet met dit soort voorkeuren dan ook rekening worden gehouden.

Blauwdruk België

Fotograaf Michiel Hendryckx liep langs de Belgische grens op zoek naar tastbare sporen van haar geschiedenis. Hij kwam terug met foto's, verrassende weetjes en surrealistische grensverhalen. Materiaal, dat samen met (kunst)historische voorwerpen te bewonderen was tijdens de tentoonstelling 'Blauwdruk België', van 9 juli tot 13 november 2005 in de Kunsthal Sint-Pieters in Gent (<http://www.michielhendryckx.be>).

VSBfonds

VSBfonds is een van de grootste particuliere fondsen in Nederland en zet zich in voor de kwaliteit van de Nederlandse samenleving. Een samenleving waaraan mensen actief deelnemen, zich betrokken voelen, waarin zij de kans krijgen zich te ontwikkelen en waarin zij zich bewust zijn van zichzelf en hun omgeving. VSBfonds ondersteunt projecten die hieraan bijdragen met geld, kennis en netwerken. Aandachtsgebieden: Mens & Maatschappij, Kunst & Cultuur en Beurzen voor studenten. Binnen het aandachtsgebied Kunst & Cultuur is er een programma dat projecten ondersteunt die het erfgoed in Nederland helpen behouden en breed toegankelijk maken. Dit kunnen naast ontsluitingsprojecten ook innovatieve voorstellingen of anderszins cross-overprojecten zijn waarbij een erfgoedsite bijvoorbeeld een locatie vormt. Bij de beoordeling van de subsidietoekenning wordt goed bekeken of door het initiatief mensen zich meer bewust worden van de cultuurhistorie van het erfgoedobject. Dit betekent dat de erfgoedprojecten die subsidie krijgen niet alleen op vermaak gericht mogen zijn, maar dat er een vorm van informatieoverdracht moet zijn (<http://www.vsbfonds.nl>).

Praktische en logistieke aspecten

Of een erfgoedlocatie geschikt is voor culturele activiteiten hangt vooral af van de akoestiek en mate van comfort. Verder moet het object kunnen voldoen aan de eisen van de brandweer en andere hulpdiensten. De bunkers van de Atlantikwall zijn daardoor bijvoorbeeld maar beperkt geschikt voor culturele activiteiten, omdat ze te klein en te bedompt zijn voor een groot publiek. Als oefenruimte voor bandjes kunnen ze misschien wel een functie hebben. Nadeel van erfgoedobjecten kan ook zijn dat er geen goede kled- of inspeelruimte is. Hoe zwaar deze criteria wegen, verschilt per activiteit. Bij muzikale activiteiten is het criterium akoestiek belangrijker dan bijvoorbeeld activiteiten rond beeldende kunst. Het hangt ook af van de vindrijkheid van de artiesten zelf. 'Popmusici en hun publiek zijn flexibel en kunnen makkelijk improviseren en zijn gewend aan een wat oncomfortabele en schemerige omgeving'. De muziekformatie TheYes Please (zie kader) treedt veel op in monumenten. Bij het oplossen van praktische bezwaren zoekt de band de grenzen op van wat mogelijk is. Het publiek wordt bijvoorbeeld gevraagd om zelf met zaklampen voor de lichteffecten te zorgen. De ervaring is dat beheerders van monumenten die al vaker evenementen hebben georganiseerd, beter meewerken bij het bedenken van creatieve oplossingen.

The Yes Please

The Yes Please is een muziekformatie uit Rotterdam. Hun publiek bestaat uit mensen tussen de 20 en 50 jaar die van meer cultuursorten dan alleen popmuziek houden en die op zoek zijn naar theater en intimiteit. De band treedt graag op in bijzondere locaties. Door de sfeer die zo'n plek uitstraalt en hun eigen beleving daarbij krijgt de muziek meer diepgang. Het publiek is vaak ook op zoek naar deze beleving. De band wil graag samen met het publiek iets maken en vindt ook het maakproces naar het optreden toe belangrijk. Ze zijn voor hun optreden in de Waalse Kerk in Rotterdam in de geschiedenis van de kerk gedoken. De vraag die daarbij centraal stond was 'wat doet een Waalse kerk in Rotterdam?'. Uit onderzoek kwam naar voren dat de filosoof Pierre Bayle een belangrijke rol bij het stichten van de kerk en bij de 'intellectuele ontwikkeling' van Rotterdam heeft gespeeld. Dit gegeven is gebruikt in het optreden door filosoof Hajo Doorn uit te nodigen om bij te dragen aan het optreden. Ook trad een saxofonist op als gastspeler. De locatie zelf zorgde voor verrassing bij het publiek, omdat het voor hen een onbekende locatie was in Rotterdam. Tijdens de Museumnacht 2012 in Rotterdam heeft de band een optreden gegeven in het Sonneveldhuis in samenwerking met de Nederlands Architectuurinstituut (NAI).

Monumentale kerken zijn populaire erfgoedlocaties voor muziekopvoeringen. Voordelen van kerken zijn de centrale ligging, de sfeer en dat muziek vaak goed klinkt in de ruimte. Hoewel sommige kerken juist minder geschikt zijn vanwege een slechte akoestiek. Monumentale kerken kunnen voor sommige optredens te groot zijn, waardoor de ruimte niet kan worden gevuld. Verder zijn oude kerken vaak moeilijk te verwarmen. Een ander nadeel van kerken is de vaak hoge huur die wordt gevraagd door het kerkbestuur. Een respondent geeft aan dat rond de kerst muziekgezelschappen met elkaar concurreren om op te mogen treden in monumentale kerken.

Toonkunstkoor Leiden

Het Toonkunstkoor Leiden bestaat uit ongeveer tachtig vaste leden. Het koor treedt graag op in de Pieterskerk in Leiden, maar ook op andere locaties, zoals de Stadsgehoorzaal. Opvallend is dat concerten in de Pieterskerk over het algemeen beter verkopen dan in de Stadsgehoorzaal. De geïnterviewde geeft aan dat de Pieterskerk een prettige locatie is, die simpel aangekleed kan worden (bijvoorbeeld met kaarslicht) en van zichzelf veel sfeer heeft. Een kerk past goed bij de muziek (die vaak een christelijke oorsprong heeft) en het 'klinkt lekker' in de kerk. Ten opzichte van andere kerken heeft de Pieterskerk het voordeel dat de opstelling veranderd kan worden, daarnaast is de organisatie goed. Een groot nadeel van de Pieterskerk is dat hij erg duur is. Er was kort sprake van dat het orgel van de Pieterskerk anders gestemd zou worden, wat het onbruikbaar zou maken voor koormuziek. Dit is echter niet gebeurd. Het koor treedt ook in andere kerken op. Sommige kerken hebben echter een te slechte akoestiek. De kerken worden door het koor uitgekozen op prijs, locatie en bezoekersaantallen.

Bij evenementen zoals de Open Monumentdag en Museumnachten is er tijdens muziekopvoeringen vaak in- en uitloop van publiek. Voor de uitvoerenden kan het lawaai dat dit met zich meebrengt vervelend zijn.

Verder moet rekening worden gehouden met logistieke aspecten. Als gemikt wordt op een groot publiek moet het gebouw makkelijk zijn te bereiken met de auto en openbaar vervoer. Als het publiek geen intrinsieke interesse heeft voor het erfgoedobject zullen ze niet bereid zijn om ver te rijden voor de activiteit. Tenzij het om een echte publiekstrekker of een optreden van familie of vrienden gaat. Verder is het ook belangrijk rekening te houden met parkeergelegenheid. Veel erfgoedlocaties in het buitengebied hebben weinig parkeergelegenheid.

Morele aspecten

In toenemende mate zijn kerken te huur voor feesten, dansfestijnen en modeshows. Niet iedereen vindt dit soort activiteiten echter passend voor een religieus gebouw. Ook cultuurhistorici verzetten zich soms tegen bepaalde activiteiten in erfgoed. In 2010 kwam de Giro d'Italia door het gebied van de NHW. De zogeheten plofsluis bij Nieuwegein is toen als kunstproject (à la Christo) in een roze jasje gestoken. Roze is de kleur van de Giro d'Italia. Deze stunt heeft de NHW veel internationale publiciteit gegeven. 'Veel cultuurhistorici waren minder te spreken over het initiatief. Sommigen noemden het zelfs immoreel'. Eén respondent spreekt in dit verband over 'The spirit of the place', het historische karakter van een locatie waar respectvol mee omgegaan moet worden.

Structuur en continuïteit

Geadviseerd wordt culturele activiteiten in erfgoed meer programmatisch en structureel op te zetten. Op het moment zijn het teveel afzonderlijke projecten. In Engeland gaat dat bijvoorbeeld veel beter. Daar zijn landelijke organisaties die in een rap tempo programma's ontwikkelen met zowel een inhoudelijk als procesmatige kant. Daar wordt ook veel sneller en meer onderzoek gedaan naar succesvolle combinaties die veel breder verspreid worden.

Verder is geadviseerd niet teveel in kwantiteit te denken. De Museumnachten zijn een groot succes, zeker ook wat betreft bezoekersaantallen. Het is echter niet zo dat door meer activiteiten te organiseren nog meer mensen zullen komen. Het potentieel aan mensen dat in evenementen als de Museumnacht geïnteresseerd is, is beperkt. Initiatieven moeten de kans krijgen zich te bewijzen. Daarom kan beter in continuïteit worden geïnvesteerd. Vaak wil men snel resultaat hebben, maar succes is vooral een kwestie van lange adem. Het Kunstfort Asperen krijgt veel waardering en bezoek, maar er is lang aan gewerkt om tot dit succes te komen.

Communicatie

Om nieuwe doelgroepen aan te trekken is het van belang te weten waar zij hun informatie vandaan halen. Een standaard bericht op de eigen website of in de reguliere nieuwsbrief van de erfgoedinstelling zal niet snel nieuw bezoek trekken, omdat dat voornamelijk het bestaande publiek bereikt. Het Kunst & Cultuur Magazine van de AVRO is als voorbeeld genoemd van een blad dat gelezen wordt door liefhebbers van kunst in het hogere segment. Als het de bedoeling is juist jongeren te trekken, moet weer via andere kanalen worden gecommuniceerd. Voor een breed publieksbereik blijven lokale en regionale media belangrijke communicatiekanalen.

In de berichtgeving moet goed worden uitgelegd wat er aan de hand is en waarom het evenement juist nu en op deze locatie wordt georganiseerd. Free publicity is een van de meest effectieve manieren om je doelgroep te overtuigen. Dit kan worden gekregen door aan te sluiten bij de actualiteit, bijvoorbeeld de herdenking van een bekend persoon.

De inzet van social media, zoals Twitter en Facebook, is in toenemende mate een manier om aandacht te genereren. Voordeel van social media boven websites is dat deze makkelijker actueel zijn te houden. Social media, zoals LinkedIn kan ook goed worden gebruikt om contacten tussen erfgoed en de kunsten of tussen artiesten onderling te versterken, geeft een respondent aan. De respondenten hebben zelf nog weinig ervaring met de inzet van social media. De Stichting Vrede van Utrecht (die actief is op het verbinden van kunst en erfgoed) wordt als voorbeeld genoemd van een organisatie die social media actief inzet.

4 Bereik, benutting en exploitatie

Enkele vragen van het onderzoek betreffen het exploitatie-effect van de combinatie cultuur en erfgoed: hoeveel extra bezoekers kunnen worden aangetrokken door culturele activiteiten, hoeveel erfgoed kan extra worden benut en hoeveel extra financiën kan dat opleveren. Hoewel het onderzoek kwalitatief van opzet was, wordt een poging gedaan deze vragen te beantwoorden.

4.1 Potentieel extra publieksbereik

Uit een onderzoek van het Tympaan Instituut in 2011 onder scholieren bleek dat een geslaagd eerste bezoek wel degelijk belangstelling voor erfgoed kan aanwakkeren in de zin dat men nog eens terug gaat of dat zou willen doen (De Jong, De Wit 2011). Bij het project Museum en School van de Museumgroep Leiden bleek bijvoorbeeld circa 20% van de scholieren binnen een paar maanden terug te zijn geweest of naar een andere erfgoedlocatie te zijn geweest.

Voor hoeveel extra bezoek culturele activiteiten kunnen zorgen is niet precies aan te geven. In Zuid-Holland zeggen ongeveer 982.000 inwoners van 6 jaar en ouder geen interesse te hebben in erfgoed. Deze zogenaamde non-actieven hebben bijna uitsluitend belangstelling voor populaire kunstvormen, voornamelijk film (42%). De groep snuffelaars (mensen die kennis nemen van erfgoed, maar er geen bezoek aan brengen) bestaat uit 295.000 personen. Zij hebben een veel grotere culturele belangstelling dan de non-actieven, maar eveneens voornamelijk voor populaire cultuur. Ook de doelgroepen dagjesmensen (mensen die af en toe een monument bezoeken en over het verleden lezen, maar bijna nooit een museum bezoeken) en de lezers (mensen die met name over het verleden lezen en nauwelijks een bezoek brengen aan erfgoed) zouden wellicht deels door culturele activiteiten verleid kunnen worden tot een bezoek aan met name populaire cultuurvormen. Deze doelgroepen bestaan uit respectievelijk 369.000 en 267.000 Zuid-Hollanders. Er zijn dus potentieel nog grote groepen in de samenleving die wellicht geïnteresseerd zouden kunnen worden voor erfgoed. Er zullen echter altijd wel groepen in de samenleving zijn die nooit geïnteresseerd zullen zijn in erfgoed, dus de verwachtingen mogen niet te hoog gespannen zijn.

4.2 Potentiële ruimtebenutting

Er is geen inzicht in de actuele benutting van de erfgoedruimte door culturele activiteiten en hoeveel groeimogelijkheden daar nog in zitten. Om toch iets te kunnen zeggen over de potentiële te benutten ruimte wordt hier volstaan met een schatting van het aantal monumenten dat mogelijk geschikt is voor cultureel gebruik.

Onder de Zuid-Hollandse rijksmonumenten zijn bijna 300 openbare gebouwen, meer dan 100 verdedigingswerken en bijna 450 kerken. De rest van de monumenten zijn voornamelijk woonhuizen (<http://www.ris-zh.nl>). Dus naar schatting 850 rijksmonumenten zouden zich in principe kunnen lenen voor culturele activiteiten. Van gemeentelijke monumenten is niet precies bekend wat het zijn, maar enkele monumentenlijsten van gemeenten in Zuid-Holland laten zien dat het

overgrote deel woonhuizen betreft¹. Wanneer naar analogie van de rijksmonumentenlijst aangenomen wordt dat het aantal openbare en dus voor culturele activiteiten geschikte locaties ongeveer 10% is, zouden dat ongeveer 800 gemeentelijke monumenten kunnen zijn. In theorie kunnen dus ongeveer 1.600 monumenten in Zuid-Holland in aanmerking komen voor culturele activiteiten. Een deel daarvan heeft nog steeds een functie, wat beperkingen zal stellen aan wat er mogelijk is. Er zijn echter twee categorieën die wel mogelijkheden zullen bieden:

- monumenten waarvoor extra inkomsten en/of extra publieksbereik moet worden gezocht om het voortbestaan op lange termijn zeker te kunnen stellen;
- monumenten die hun oorspronkelijke functie verloren hebben en op zoek zijn naar een nieuwe functie.

Uit een ongepubliceerd onderzoek naar de bestemming van kerken in Zuid-Holland uit 2011 blijkt dat 87 van de ruim 1.000 kerken bedreigd wordt met sluiting of verval. 72 kerken worden hergebruikt en 71 kerken hebben een nieuwe bestemming gevonden. Van bijna de helft van de kerken is niet bekend wat de huidige bestemming is, hoogstwaarschijnlijk kerkelijk². Op basis van dit deelonderzoek zou een voorzichtige schatting kunnen zijn dat 10% van de openbare gebouwen wacht op nieuwe, bijvoorbeeld culturele, activiteiten.

4.3 Potentiële extra inkomsten

Is het al lastig een indicatie te geven van het potentiële extra publieksbereik of van de extra ruimtebenutting, een inschatting van de potentiële extra inkomsten is al helemaal moeilijk te maken. Hieronder volgt een rekenvoorbeeldje om dat aan te geven.

Het verhuren van ruimte voor cultuuractiviteiten kan een belangrijke extra inkomstenbron zijn voor erfgoedlocaties. Bij het verhuren voor culturele activiteiten moet bedacht worden dat veel huurders geen commerciële tarieven kunnen betalen. Zo zijn veel koren afhankelijk van contributies en kleine subsidies. Bovendien zal een hogere prijs meer eisen ten aanzien van de accommodatie met zich meebrengen waarvoor investeringen nodig zijn. Een verhuurprijs van € 200,00 voor een dagdeel, zoals bijvoorbeeld in een zalencentrum gebeurt, is dan al gauw een behoorlijk bedrag. Stel dat een monumenteigenaar erin slaagt om wekelijks het monument een dagdeel verhuurd te krijgen voor dat tarief, dan levert dat jaarlijks een extra inkomstenbron van € 10.000,00 op. Als men vervolgens weet dat het klein onderhoud van een gemiddelde kerk al gauw enkele tienduizenden euro's bedraagt dan is het duidelijk dat alleen structureel verhuur enig soelaas kan bieden³. Een enkel kooroptreden is dan een druppel op een gloeiende plaat. Een andere mogelijkheid voor extra inkomsten is het inzetten van culturele activiteiten als middel voor sponsorwerving. Door de bezuinigingen op de culturele sector in de laatste jaren wordt het werven van sponsorgelden of crowdfunding steeds populairder en noodzakelijker. Het Voorburgse Museum Hofwijck heeft bijvoorbeeld langs die weg geld opgehaald voor de restauratie van de Grisailles⁴. Dit lijkt een interessante kans voor erfgoed. Een benefietavond voor een kerk die op de nominatie staat om te sluiten met optredens van lokale kunstgezelschappen zal

¹ Zie bijvoorbeeld de gemeentelijke monumentenlijst van de gemeente Leidschendam-Voorburg, te vinden op de website <http://www.leidschendam-voorburg.nl>.

² Onderzoek uitgevoerd door Erfgoed.nu in opdracht van de provincie Zuid-Holland.

³ Gebaseerd op enkele begrotingen van kerkbesturen te vinden op internet, onder andere van de protestantse gemeenten te Amstelveen, Assen en Maasland.

⁴ <http://www.hofwijck.nl>

zeker geld op kunnen brengen, maar hoeveel is lastig te berekenen. Hoogstwaarschijnlijk zal het ook hier niet bij een eenmalige actie kunnen blijven.

Crowdfunding en joint venture

Voor hun jubileumconcert heeft Camerata Delft geld verworven via de crowdfundingssite <http://www.voordekunst.nl>. Naast geld heeft het ook nieuwe bezoekers opgeleverd. Met een van de locaties kon Camerata Delft de afspraak maken dat ze geen huur hoefde te betalen, maar de opbrengst zouden delen. Deze erfgoedlocatie was zelf nog op zoek naar meer culturele activiteiten.

5 Conclusies en aanbevelingen

5.1 Conclusies

Welke groepen in de samenleving zijn tot nu toe weinig geïnteresseerd in erfgoed?

Interesse voor erfgoed hangt vooral samen met leeftijd en minder met achtergrondkenmerken als geslacht en opleiding. Onder jongeren en jongvolwassenen is de interesse voor erfgoed het kleinst. Met het ouder worden groeit bij veel mensen de belangstelling voor het verleden en dus ook voor erfgoed. De kans hierop is groter als zij ooit met erfgoed in aanraking zijn gekomen. Zeker als zij de kennismaking als positief hebben ervaren. Culturele activiteiten kunnen daar een bijdrage aan leveren. Het is echter te idealistisch gedacht te denken dat van iedereen een erfgoedliefhebber gemaakt kan worden.

Bij de grootste doelgroepen voor erfgoed (ouderen en gezinnen met kinderen jonger dan 12 jaar) is echter ook nog winst te halen. Vooral bij gezinnen met kinderen, omdat daarmee belangstelling voor later wordt gekweekt en tegelijk ook volwassenen worden getrokken.

Welke culturele belangstellingen hebben deze groepen?

Voor de doelgroep gezinnen met jonge kinderen is het belangrijk het belevingsaspect te versterken. Dit geldt des te meer voor zover deze doelgroep samenvalt met de doelgroep laagdrempelige amusementsdeelnemers uit de classificatie van Motivaction. Versterking van het belevingsaspect kan door laagdrempelige en populaire kunst te introduceren, bijvoorbeeld door muziek- en lichtvoetige theateroptredens. Daarnaast zou er ook winst te behalen zijn bij de doelgroep (jongere) hoger opgeleiden die wel interesse hebben in kunst, maar voor wie erfgoed toch nog als 'oubollig' wordt ervaren. Zij zouden geprikkeld kunnen worden door wat meer intellectueel uitdagende kunstvormen. Jongeren zijn op hun manier actief in culturele activiteiten (muziek, zingen, kleding, tekenen, fotograferen en dansen). Cultuur waar zij op af komen moet daar goed op aansluiten en moet hen het liefst ook laten deelnemen. Senioren hebben meer voorkeur voor klassieke kunstvormen.

Hierbij moet ook bedacht worden dat cultuuractiviteiten, zeker als ze door amateurkunstenaars worden uitgevoerd, sowieso extra publiek trekken dat alleen voor de optreders komt zoals familie en vrienden.

Welke culturele activiteiten passen bij welk soort erfgoed (religieus, agrarisch, industrieel et cetera)?

Zuid-Holland heeft ongeveer 9.000 rijksmonumenten en bijna 8.000 gemeentelijke monumenten (Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed 2009). Daarnaast zijn nog tal van beeldbepalende gebouwen zonder monumentenstatus. Een groot deel van de monumenten bestaat uit woonhuizen. Hoewel ook daar culturele activiteiten kunnen plaatsvinden (denk bijvoorbeeld aan optredens tijdens monumentendagen), zal dat alleen bij uitzondering plaatsvinden. Voor culturele activiteiten, zeker als ze binnen plaatsvinden, moet toch in eerste instantie gedacht worden aan openbare gebouwen, zoals kerken, kastelen (al dan niet met een museumfunctie), gemeentehuizen, postkantoren en dergelijke. Ook verdedigingswerken kunnen zich daarvoor lenen, zoals de forten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie laten zien. Ook stads- en dorpsgezichten en landschappen kunnen zich lenen voor creatieve experimenten (denk aan kunst in de openbare ruimte).

Of een erfgoedobject geschikt is hangt vooral af van de akoestiek, de mate van comfort, bereikbaarheid en parkeergelegenheid. Daarnaast zijn er ook morele aspecten, vooral wat betreft kerken. Cultuurhistorici staan soms wantrouwig tegenover moderne en populaire kunst in erfgoed. Zeker als het provocerend van aard is. Voor hen is het belangrijk dat activiteiten een duidelijke relatie hebben met het erfgoed. Om tegemoet te komen aan de kritiek van cultuurhistorici en de erfgoedliefhebbers die niet van evenementen houden, wordt geadviseerd activiteiten te organiseren die passen bij de locatie en dat in een beperkte periode van het jaar te doen.

Wat zijn de ervaringen tot nu toe met culturele activiteiten in en om erfgoed?

De ervaring met culturele activiteiten in en om erfgoed zijn over het algemeen positief. In hoeverre de activiteiten bijdragen aan meer kennis over en waardering van erfgoed is echter nauwelijks onderzocht. Als mensen door activiteiten kennismaken met erfgoed wordt dat over het algemeen al als winst gezien. Uit oogpunt van behoud van erfgoed is het vooral belangrijk dat mensen van het bestaan af weten. Onbekend maakt onbemind. Als het erom gaat mensen kennis bij te brengen over de cultuurhistorie dan leveren activiteiten waarbij mensen uitgedaagd en betrokken worden het meeste resultaat op.

Hoe kunnen culturele activiteiten nog beter benut worden om de belangstelling voor erfgoed te vergroten?

Veel culturele activiteiten in erfgoed zijn gericht op beleving. Het educatieve aspect kan worden verbeterd, bijvoorbeeld door bezoekers gericht achtergrondinformatie mee te geven. Dit moet zijn aangepast aan de situatie en de doelgroep. In de gevallen waarbij de organisator van de activiteiten niet de eigenaar of beheerder is van het erfgoedobject moeten hier vooraf duidelijke afspraken worden gemaakt. De eigenaar kan bijvoorbeeld zelf actief informatie verstrekken door een folder met informatie aan te reiken bij binnenkomst. Wellicht kan dat worden gecombineerd met de toegangkaart.

Hoeveel extra bezoekers (kunnen) worden aangetrokken door culturele activiteiten?

Er zijn bijna een miljoen bewoners van Zuid-Holland die blijken onderzoek zeggen geen interesse te hebben in erfgoed. Verder zijn er groepen geïnteresseerden die wel kijken naar erfgoed of erover lezen, maar er geen bezoek aan brengen. Dit betreft enkele honderdduizenden. Een beperkt deel van deze doelgroepen zouden geïnteresseerd kunnen worden door cultuuractiviteiten, maar dan wel populaire.

Hoeveel erfgoedcapaciteit kan worden benut voor culturele activiteiten?

Uitgaande van de openbare monumenten lijken 1.800 rijks- en gemeentelijke monumenten in Zuid-Holland potentieel geschikt voor culturele activiteiten. Uitgaande van een geschat aantal van 10% dat dringend op zoek is naar herbestemming zouden 180 monumenten serieus geïnteresseerd kunnen zijn in culturele activiteiten.

Wat dragen culturele activiteiten bij aan de exploitatie van erfgoed?

Het verhuren van ruimte voor cultuuractiviteiten kan een belangrijke extra inkomstenbron zijn voor erfgoedlocaties. Een andere mogelijkheid voor extra inkomsten is het inzetten van culturele activiteiten als middel voor sponsorwerving. Het is moeilijk aan te geven hoeveel er bijgedragen kan worden aan de exploitatie maar voor een substantiële bijdrage moeten er regelmatig en in een behoorlijke omvang culturele activiteiten plaatsvinden.

In hoeverre kunnen nieuwe/sociale media de beleving van erfgoed versterken?

Over de invloed van social media op de beleving van erfgoed is nog weinig bekend. Via de websites, nieuwsbrieven en dergelijke van erfgoedinstellingen worden geen nieuwe doelgroepen aangeboord. Waarschijnlijk geldt dat ook voor facebook- en twitteraccounts. Voordeel van social media is wel dat het makkelijk actueel te houden is. Social media, zoals LinkedIn kan ook goed worden gebruikt om contacten tussen erfgoed en de kunsten te versterken.

Bij communicatie gaat het vooral om het verplaatsen in de doelgroep die je voor ogen hebt en na te gaan waar deze zijn informatie vandaan haalt. Traditionele media als tijdschriften en lokale kranten blijven belangrijke communicatiemiddelen.

5.2 Aanbevelingen

Om de beleving van erfgoed door middel van kunst te versterken, worden de volgende aanbevelingen gedaan:

- Probeer mensen actief te betrekken bij het evenement. De ervaring is dat mensen sneller worden gepakt door de historische omgeving als ze zelf hebben meegedaan aan de activiteit.
- Stel de definitie van kunst breder dan de gevestigde cultuurvormen. Jongeren vanaf een jaar of twaalf blijken moeilijk te interesseren voor erfgoed en kunstvormen als schilderijen en klassieke muziek. De meeste van hen zijn echter volop bezig met muziek, zingen, kleding, tekenen, fotograferen en dansen.
- Organiseer de activiteit rond de herdenking van een bekend persoon of bekende gebeurtenis. Bouw hier omheen een verhaal dat aansluit bij de belevingswereld van de beoogde doelgroep en maak het voor hen persoonlijk. Aansluiten bij actuele thema's levert ook gratis publiciteit op.
- Investeer in de continuïteit van al lopende initiatieven. Vaak wil men snel resultaat hebben, maar succes is vaak een kwestie van lange adem.
- Denk niet teveel in kwantiteit. Het aantal mensen dat via culturele activiteiten verleid kan worden om erfgoed te bezoeken, is beperkt.
- Zet in op een evenwichtige verhouding tussen vermaak en inhoud om de educatieve taak niet uit het oog te verliezen, de kunstminnende hoger opgeleide te interesseren en de traditionele erfgoedliefhebber niet kwijt te raken.
- Deel folders uit met informatie over het erfgoedobject. Wellicht kan dat worden gecombineerd met de toegangkaart.
- Organiseer een publieksonderzoek tijdens de Museumnacht of rond andere activiteiten om te kunnen bepalen wie het publiek is.
- Herhaal de uitvoering of elementen van de activiteit in een serie of in nieuwe producties. Investerings zijn zo makkelijker terug te verdienen.
- Maak een overzicht van erfgoedlocaties die geschikt zijn voor culturele activiteiten en verspreid dat overzicht actief, bijvoorbeeld via een erfgoedimpresariaat.
- Doe het zorgvuldig. Het succes van een activiteit wordt bepaald door de kwaliteit van de uitvoering.

Literatuur

Schriftelijke documentatie

Jong FJ de, Wit JP de. Meedoen is leuk II. Cultuurparticipatieonderzoek naar vijf projecten in de RAS-regio's Drechtsteden en Holland Rijnland. Den Haag: Tympaan Instituut, 2011.

Motivaction International B.V. De betekenis van kunst en cultuur in het dagelijks leven. Amsterdam: Motivaction International B.V., 2010.

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Erfgoedbalans. Amersfoort: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2009.
Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP). Het bereik van het verleden. Den Haag: SCP, 2007.

Websites

<http://www.hofwijck.nl>

Huygensmuseum Hofwijck

<http://www.leidschendam-voorborg.nl>

Gemeente Leidschendam-Voorburg

<http://www.michielhendryckx.be>

Michiel Hendryckx Fotograaf

<http://www.ris-zh.nl>

Regionaal Informatiesysteem Samenleving Zuid-Holland

<http://www.voordekunst.nl>

Voordekunst

<http://www.vsbfonds.nl>

VSBfonds

Bijlage 1

Geïnterviewde deskundigen

Ad Murck	Stichting Educatieve Orkest Projecten
Andries Ponsteen	Erfgoedhuis Zuid-Holland
Annette de Vries	Kasteel Duivenvoorde
Antoinette Visser	Haags Historisch Museum
Caroline Hudig	Toonkunstkoor Leiden
Douwe van der Meulen	Camerata Delft
Erika Happe	VSBfonds
Hedwig Duyker	Jeugdtheaterhuis
Ingrid Meinders	Projectkoor Rijswijk
Janelle Moerman	Huygensmuseum Hofwijck
Judith Tegelaers	Erfgoedhuis Zuid-Holland
Klaas Hoekstra	Kunstgebouw
Leo Rijkaart	Randstedelijk Zanginstituut
Lotte Beukman	Camerata Delft
Maria Lewanski	Stichting Educatieve Orkest Projecten
Marjoleine Molenaar	The Yes Please
Martin Scheijgrond	Popunie
Peter Kouwenhoven	Koor Cantiamo
Pieter van den Kerkhoff	Stichting Open Monumentendag Leidschendam-Voorburg
Rob van Gameren	The Yes Please
Rob Zakee	Nationaal Project Nieuwe Hollandse Waterlinie
Romy Jochems	VSBfonds
Rozemarijn Schouwenaar	Kunstfactor
Theo Ham	Jeugdtheaterhuis

Bijlage 2

Checklist voor de interviews

Combinaties van cultuur en erfgoed

- 1 Bij welke culturele activiteiten in en om erfgoedlocaties bent u betrokken geweest?
- 2 Kunt u een beschrijving geven daarvan?
- 3 Welke partijen waren daarbij betrokken?
- 4 Wat was het doel van de activiteiten?
- 5 Waarom is er voor deze combinatie gekozen?
- 6 Op welke doelgroep hebben de activiteiten zich gericht?

Ervaringen

- 7 Hoe is het verlopen? Wat heeft goed gewerkt en wat niet? Wat zijn de leerpunten?
- 8 Hebben de activiteiten nieuwe belangstellenden getrokken en zo ja, hoeveel?
- 9 Hoe heeft het publiek gereageerd?
- 10 In hoeverre is het voor herhaling vatbaar?
- 11 Hoe is de samenwerking verlopen?

Algemeen

- 12 Wat is de meerwaarde van de combinatie cultuur en erfgoed?
- 13 Welke combinaties werken wel en welke niet?
- 14 Wat zou het doel van de gecombineerde activiteiten moeten zijn?
- 15 Hoe kunnen culturele activiteiten nog beter benut worden om de beleving van erfgoed te vergroten?
- 16 In hoeverre kunnen culturele activiteiten de exploitatie van erfgoed verbeteren?
- 17 In hoeverre kunnen sociale/nieuwe media de beleving van erfgoed versterken?
- 18 Wat zijn succes- en faalfactoren voor het combineren van erfgoed en cultuur?

Beleving door verbeelding kost € 8,90 en is onder vermelding van 0543 te bestellen bij het
Tympaan Instituut